

نقش سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی در حفاظت از مکتوبات بشری در سوریه و بررسی ضرورت تشکیل اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی در جهان

دکتر علی صادق‌زاده وایقان، نفیسه سنجی و وحید توسلی

چکیده:

نسخه‌های خطی مهم‌ترین میراث مکتوب بشر در جهان هستند که از ابعاد مختلف علمی، هنری، فرهنگی و مادی حائز اهمیت‌اند. نسخه‌های خطی اسلامی بیشترین فراوانی را در جهان داشته و مهم‌ترین سنجۀ ارزیابی فرهنگ و تمدن اسلامی به حساب می‌آیند. نسخه‌های خطی از غارت و تهاجم طبیعی و غیرطبیعی در امان نیستند و نیازمند مراقبت و حفاظت ویژه‌ای هستند. در یک دهه اخیر چند کشور مهم اسلامی که از لحاظ نسخه‌های خطی جزو کشورهای مهم جهان هستند با درگیری و جنگ‌های داخلی مواجه هستند که سوریه نیز یکی از آن‌هاست. در بیش از پنجاه کتابخانه سوریه نسخ خطی فهرست‌شده گزارش شده که کتابخانه ملی آن با حدود بیست‌هزار نسخه رتبه اول را دارد. بسیاری از آثار و بناهای تاریخی، موزه‌ها و کتابخانه‌های سوریه توسط شورشیان ویران شد و نسخه‌های خطی نفیس موجود در این اماکن نابود و یا غارت شد و به کشورهای دیگر فروخته شد. یونسکو به‌عنوان مهم‌ترین سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی به پیامی اکتفا کرد و فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات کتابداری (ایفلا) نیز تاکنون کاری انجام نداده است. با توجه به ظرفیت‌های متعدد و بالای نسخ خطی اسلامی در سطح کتابخانه‌های جهان، تشکیل یک نهاد بین‌المللی، همانند ایفلا، کاملیس و یا ایفلا با عضویت کتابخانه‌های کشورهایی که دارای نسخ خطی اسلامی هستند، برای حفظ و حراست از نسخه‌های خطی اسلامی که در معرض خطر و نابودی هستند، پیشنهاد شده است.

کلیدواژه‌ها

نسخه‌های خطی، سوریه، سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی، اتحادیه کتابخانه‌های نسخه‌های خطی اسلامی.

نقش سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی در حفاظت از مکتوبات بشری در سوریه و بررسی ضرورت تشکیل اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی در جهان

دکتر علی صادق‌زاده وایقان^۱، نفیسه سنجی^۲ و وحید توسلی^۳

مقدمه:

نسخه‌های خطی، میراث مکتوب بشر از ابتدا تا زمان رواج صنعت چاپ است. این نسخه‌ها علاوه بر اینکه به دلیل قدمت و ویژگی‌های هنری ارزشمندند، به علت محتوا و مطالب هم که معرف اندیشه و تلاش فکری و علمی نیاکان است، پراچند. در میان این نسخه‌ها، کتاب‌های خطی اسلامی که عمدتاً به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی هستند به‌طور خاص می‌درخشند و از اسناد مهم فرهنگ و تمدن ملل اسلامی به‌شمار می‌آیند. مسلمانان باید از آن‌ها به‌طور شایسته بهره‌برداری کنند و جامعه بشری نیز از معارف ارزشمند این کتاب‌ها بی‌نیاز نیست (کسائی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۶). پس تردیدی نیست که دوازده قرن (قرون ۱-۱۲ق.) از تولیدات علمی دوره اسلامی را «نسخه‌های خطی» نمایندگی کرده‌اند (متقی، ۱۳۹۲). کسائی (۱۳۸۳، ص ۱۳۹) در تحقیقی تحت عنوان: «نسخه‌های خطی اسلامی در جهان» تعداد نسخه‌های خطی اسلامی را در جهان ۱/۵۷۱/۰۹۵ ذکر کرده که در ۱۰۵ کشور نگهداری می‌شوند. حدود دو سوم (یک میلیون) از این نسخه‌های خطی اسلامی در نُه کشور ترکیه، ایران، هند، مصر، عراق، پاکستان، عربستان، انگلستان و ازبکستان قرار دارد. تعداد ۹۲۲/۰۷۳ (۵۸ درصد) نسخه‌ها از نظر زبان مشخص شده‌اند. نزدیک به ۷۰ درصد عربی، بیش از ۱۸ درصد فارسی، ۱۰ درصد ترکی و حدود دو درصد به زبان‌های دیگر است.

نگارندگان این مقاله بر اساس مطالعات خویش معتقدند تعداد نسخه‌های خطی اسلامی در

۱. کارشناس سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و مدرس دانشگاه امام رضا (ع)؛
Sadeghzadeh3832@yahoo.com.

۲. کارشناسی ارشد ایران‌شناسی، گرایش اصول نسخه‌شناسی، دانشگاه امام رضا (ع)؛
nafiseh.sanji@gmail.com.

۳. کارشناسی ارشد ایران‌شناسی، گرایش اصول نسخه‌شناسی، دانشگاه امام رضا (ع)؛
sartoranji@gmail.com.

جهان بیشتر از این تعداد بوده و هست، زیرا خیلی از مجموعه‌ها شناسایی نشده و یا فهرست آن‌ها تاکنون منتشر نشده است. همچنین منابع و میراث اسلامی کشورهای اسلامی در طول سده‌ها، به دلایل گوناگون مورد دستبرد، خطرات طبیعی و تهاجمات قرار گرفته و بخش زیادی از آن‌ها به عمد یا سهو از بین رفته است. با اینکه مسلمانان در حفظ آثار و منابع مکتوب خود بسیار کوشا بودند، اما برخی حوادث طبیعی (همچون اسیدی شدن) و آفت‌زدگی جانوری یا بلایایی مانند زلزله، سیل و آتش‌سوزی یا عوامل انسانی ناخواسته (مانند تهاجمات دول خارجه به کشورهای اسلامی یا وقایع سیاسی مثل انقلاب‌ها و هرج‌ومرج در این کشورها)، اهمال و کوتاهی صاحبان مجموعه‌ها، در طول تاریخ، به تناوب باعث از بین رفتن بخش عظیمی از آثار مکتوب و تمدنی مسلمانان شده است (متقی، ۱۳۹۲).

از تهاجم قوم مغول به مناطق اسلامی گرفته تا نابودی کتابخانه رصدخانه مراغه، غارت بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، غارت موزه ملی عراق، آتش‌سوزی کتابخانه اوقاف بغداد، حملات القاعده و طالبان به کتابخانه‌های افغانستان] و حملات اخیر القاعده به گنجینه ارزشمند احمدبابا در تنبکتو در کشور مالی همه و همه نمونه‌هایی از نابودی میراث اسلامی هستند (متقی، ۱۳۹۲). در چند سال اخیر نیز، چندین کشور اسلامی از جمله عراق، مصر، سوریه، یمن و لیبی که از لحاظ نسخه‌های خطی جزو کشورهای مهم و غنی جهان هستند، با درگیری و جنگ‌های داخلی ویران‌کننده‌ای مواجه هستند. کشور سوریه که از پایگاه‌های بزرگ تمدن اسلامی محسوب می‌شود و در طول تاریخ شاهد رشد علوم اسلامی و ساخت اولین کتابخانه‌های جهان اسلام و پرورش اندیشمندان بزرگ بوده است، از سال ۲۰۱۱م. دچار جنگ ویران‌کننده داخلی شده و میراث مکتوب بشری را به‌خطر انداخته است. به‌طوری که «یرینا بوکووا»^۱ رئیس سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی (یونسکو) با ابراز نگرانی از وقایع خسوف‌بار در سوریه، «از همه طرف‌های درگیر خواست تا از میراث فرهنگی بزرگ سوریه که سرچشمه هویت و کامیابی مردم آن است حمایت کرده و بدان احترام بگذارند و به تعهدات بین‌المللی خود در زمینه فرهنگ پایبند بمانند». در این شرایط سازمان یونسکو با ابراز نگرانی از شرایط آثار تاریخی سوریه، همچنین نگران سرقت آثار تاریخی از موزه‌ها و محوطه‌های تاریخی است. برای مثال، در گزارش‌های رسیده از تخریب مناره مسجد جامع حلب آمده که بسیاری از نسخه‌های خطی قرآنی آن نیز غارت شده است (میراث جهانی یونسکو در ...، ۱۳۹۲).

در این مقاله قصد داریم ضمن ارائه گزارشی از مجموعه‌های مهم نسخه‌های خطی در کشور سوریه، و خسارات جبران‌ناپذیر جنگ داخلی این کشور به آن آثار گرانبها و نقش سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی، به بررسی ضرورت تشکیل «اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی در جهان» را که در اوایل سال ۱۳۹۲ از سوی حسین متقی، مدیر نشریه و سایت بساتین و پژوهشگر نسخه‌های خطی پیشنهاد شده، بپردازیم.

1. Irina Georgieva Bokova

آشنایی با سوریه

سوریه کشوری جمهوری واقع در جنوب غربی آسیاست که از شمال به ترکیه، از شرق به عراق، از جنوب به اردن و از غرب به فلسطین، لبنان و دریای مدیترانه محدود می‌شود. جمعیت آن (طبق آمار سال ۲۰۰۸ م.) حدود بیست میلیون نفر و مساحت آن ۱۸۰,۱۸۵ کیلومترمربع است. زبان رسمی این کشور عربی است (نیازی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۸۸). سرزمین سوریه (شام) از مراکز بزرگ تمدن اسلامی است، مقدسی جغرافیدان قرن چهارم در احسن‌التقاسیم می‌گوید: «سرزمین شام گرانقدر، پیامبرخیز، مرکز نیکوکاران و ابدالان، هجرت‌گاه ابراهیم، شهر ایوب، محراب داود، شگفتی‌های سلیمان، گورگاه اسحاق و مادرش، زادگاه مسیح و گهواره‌اش، قتلگاه جالوت، چاه ارمیا و زندانش، صخره موسی، تپه موسی، محراب زکریا، معرکه‌گاه یحیی، مشهد پیامبران، خانه یعقوب، قبر موسی، چاه سلیمان، جایگاه لقمان، دره کنعان، با مشاهد بی‌شمار و دیگر فضیلت‌های آشکار» است (خجسته، ۱۳۷۵، ص ۹۹).

پیشینه کتابخانه در سوریه

دمشق از اولین مراکز نگهداری کتب در جهان اسلام محسوب می‌شود، «معاویه بن ابی‌سفیان» در کاخ خود در دمشق مجموعه‌ای از کتب را گردآوری کرد و مسعودی، شرحی از آن را در مروج‌الذهب (ج ۲، ص ۷۲؛ نقل شده در: شکویی، ۱۳۶۲، ص ۱۲۷) ذکر کرده که به بیت‌الحکمه در کاخ خضراء اشاره دارد. سپس خلفای اموی یک کتابخانه سلطنتی تأسیس کردند که در آن آرشیو دولتی و مذهبی نگهداری می‌شد. حدود سال ۶۹۰ م. این آرشیوها از آثار ادبی و دینی جدا گشت و آرشیو کتاب‌های کلیسا در ساختمان ویژه‌ای جا داده شد. این کتابخانه برای استفاده طلاب، کتاب‌های موردنیاز را از نقاط مختلف دنیا تهیه می‌کرد. کتابخانه دارای کتاب‌ها و آثاری در مورد طب، نجوم، ادبیات، تاریخ، فلسفه، علم کیمیا، به‌ویژه آثار متعددی مربوط به دین اسلام بود (شکویی، ۱۳۶۲، ص ۱۲۷).

شهرهای سوریه که از مراکز بزرگ فرهنگی و علمی تمدن اسلامی بودند، در دوره مغول دچار انحطاط شدند، مانند کتابخانه بزرگ «جامع کبیر اموی» که حدود ده هزار نسخه‌خطی داشت. همچنین کتابخانه «سلطانیه»، «حلاویه»، «عصرونیه» و شمار دیگری از کتابخانه‌های شهر حلب از هجوم قوم مغول در امان نماندند و نسخ‌خطی نفیس موجود در آنان که گواهی بر تمدن باشکوه اسلامی بودند، جملگی نابود شدند. پس از استقرار حکومت مغول، کتابخانه‌ها و مدارس دیگر در شهر حلب ساخته شد که معروف‌ترین آن‌ها عبارتند از: «کتابخانه شیخ عبدالرحمن عجمی» متعلق به قرن هفتم هجری، «کتابخانه جامع منگلی بغا» قرن هشتم، «کتابخانه مولویه» قرن یازدهم، «مدرسه اشرفیه» قرن ششم هجری، «مدرسه ظاهریه» قرن

هفتم هجری، «مدرسه شاذبختیه» قرن ششم و «مدرسه فردوسییه» بنا شده در قرن هفتم هجری (شهر حلب تماشاگه ...، ۱۳۸۵).

مدرسه ظاهریه که در محل «باب البرید- العماره» در سال ۷۶ق. در دمشق توسط «سلطان ظاهر بیبرس مملوکی» ساخته شده بود در سال ۱۲۹۶ق. به نام «دارالکتب الظاهریه» توسط مدحت پاشا والی عثمانی در دمشق به کتابخانه تبدیل شد. طاهر جزائری و سلیم بخاری از علمای شهر دمشق با تلاش فراوان موفق شدند، کتاب‌های فراوانی را از دیگر کتابخانه‌های شهر دمشق همچون کتابخانه‌های عمومی، عبدالله‌العظم، خیاطین، ملا عثمان کردی، بیت‌الخطابه مسجد جامع اموی، و همچنین خانقاه‌های سلیمانیه و مرادیه گردآوری کرده و به گنجینه غنی آن افزودند. همچنین نسخه‌های خطی، که در ده مدرسه پراکنده بود، در این کتابخانه گرد آمد. کتابخانه الظاهریه در حال حاضر دارای ۱۴۰ هزار جلد کتاب در زمینه علوم انسانی و علوم اجتماعی است. در سال ۱۹۸۴م. پس از افتتاح کتابخانه ملی اسد، بخش اعظم کتاب‌های موجود در کتابخانه ظاهریه و به‌ویژه کتاب‌های خطی به کتابخانه اسد منتقل شد. این کتابخانه قبل از افتتاح کتابخانه ملی اسد، به‌عنوان کتابخانه ملی عمل می‌کرد (نیازی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۸۸-۱۰۸۹؛ جزیری، ۱۳۷۵).

کتابخانه ملی اسد، کتابخانه ملی کشور سوریه محسوب می‌شود. این کتابخانه در ۱۹۸۴م. تأسیس شد و به‌عنوان کتابخانه ملی از طریق قانون واسپاری، پنج نسخه از همه منابع منتشرشده در سوریه و یا آنچه را که به‌وسیله سوری‌ها در سایر کشورها منتشر می‌شود، دریافت می‌کند. این مجموعه، هر آنچه را که در سوریه منتشر می‌شود، از جمله کتاب‌ها، پیاپی‌ها، نت‌های موسیقی، فیلم‌های فرهنگی و تجاری، و اسلاید آثار هنرمندان تجسمی سوری را دربرمی‌گیرد. کتابخانه همچنین دارای مجموعه‌ای با ۱۹ هزار نسخه خطی عربی، پایان‌نامه‌های دکترا و آثار برگزیده از سایر کشورهاست که از طریق خرید، واسپاری، مبادله، و یا اهدا فراهم شده است. کتابخانه در طول سال برای کسانی که در حوزه کتابخانه، آرشیو، و نگهداری اسناد کار می‌کنند، دوره‌های آموزشی برگزار می‌کند. این کتابخانه، بر نمایشگاه سالانه عربی نظارت دارد که در آن بسیاری از ناشران سوری و عرب شرکت می‌کنند. کتابخانه ملی عهده‌دار انتشار سالانه کتابشناسی ملی سوریه (از ۱۹۸۴م. به بعد)، کتابشناسی ملی انتشارات سوریه قبل از ۱۹۴۸م. (به‌صورت نامنظم)، نمایه تحلیلی پیاپی‌های سوری (از ۱۹۸۵م. به‌صورت فصلنامه)، و رساله‌های کارشناسی‌ارشد و دکترای دانشجویان سوری در دانشگاه‌های داخل و خارج سوریه است. کتابخانه از ۱۹۹۰م. پایگاه اطلاعاتی متن کامل قوانین مصوب سوریه (از ۱۹۱۸م. به بعد) و تعدادی پایگاه اطلاعاتی دیگر را ایجاد کرده است (نیازی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۸۸-۱۰۸۹). طبق گزارش سال ۱۳۸۵ این کتابخانه حدود هفتصد هزار جلد کتاب دارد که تعداد

چشمگیری از این کتاب‌ها از آثار قلمی دانشمندان ایرانی و یا درباره شخصیت‌های ایرانی با موضوعات و مباحث ایرانی و یا با زبان و ادبیات فارسی ارتباط دارد (آشنایی با کتابخانه ملی سوریه، ۱۳۸۵، ص ۲۱).

نسخه‌های خطی در سوریه

در بررسی مآخذی که آمار نسخه‌های خطی اسلامی را در جهان ارائه می‌کنند، بیش از ۲۲۲۲۳ نسخه خطی در ۵۰ کتابخانه کشور سوریه گزارش شده، که مشخصات بخشی از آن‌ها در ۹۲ جلد فهرست منتشر شده، ثبت شده است (کسای، ۱۳۸۳، ص ۱۳۸-۱۴۰). همچنین کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی قدیمی شامات از جمله کتابخانه «الظاهریه» و کتابخانه بزرگ «اسد» امانت‌دار و حافظ بسیاری از نسخه‌های خطی فارسی و میراث مشترک فرهنگی و دینی ایران و سوریه هستند که به علت غفلت و نبود استادان و معلمان زبان‌دان و عدم احساس نیاز نسل جوان کنونی و عدم توجه به آن، در قفسه‌های خاک‌گرفته، و در حال فراموشی، نابودی و پوسیدگی است (روحانی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۲).

مراکز مهم نگهداری دانش در سوریه عبارتند از: دارالکتب الظاهریه دمشق، دارالکتب الوطنیه حلب، مکتبه الوطنیه در لاذقیه و کتابخانه‌های عمومی و مدارس که مجموعه نسخه‌های خطی آن‌ها در کتابخانه ملی اسد جمع‌آوری شد.

نسخه‌های خطی کتابخانه ملی اسد سوریه که بالغ بر بیست‌هزار نسخه خطی است، از بخش‌های مهم کتابخانه ملی اسد می‌باشد. کلیه نسخه‌های خطی اسکن شده، و نیازهای پژوهشگران از این قالب پاسخ داده می‌شود. نسخه‌های اصلی در مکان و مخازن خاص و مطابق با استانداردهای جهانی نگهداری می‌شود و به هیچ‌وجه در اختیار مراجعه‌کنندگان قرار نمی‌گیرد (کتابخانه ملی اسد ...، ۱۳۸۹).

از نسخه‌های خطی نفیس موجود در کتابخانه ملی اسد، می‌توان به نسخه‌های زیر اشاره کرد:

- ۱- «مسایل الامام احمد بن حنبل»: شماره ۱۱۲۵ که در تاریخ ۲۶۶ق. کتابت شده است.
- ۲- «خواص القرآن الکریم یا منافع القرآن»: شماره ۷۳۶۵ در کتابخانه ظاهریه دمشق که استنساخ آن متعلق به قرن هشتم هجری قمری است. همچنین نسخه‌ای دیگر از این کتاب به شماره ۹۵۹۴ ثبت شده که ناقص است. این کتاب که در آغاز آن به امام صادق علیه‌السلام نسبت داده شده، مجموعه‌ای از روایات امام در باب منافع قرآن کریم است که پس از نیمه دوم قرن چهارم گردآوری شده است. مطالب این کتاب از کتابی به نام «کشف السر المصون و العلم المکنون فی شرح خواص القرآن الکریم و منافعه» نوشته ابوعبدالله

- محمد بن احمد بن سعید تمیمی اقتباس شده است.
- ۳- «صحائف الامام الصادق»: شماره ۵۳۷۳ در کتابخانه ظاهریه که به امام صادق علیه السلام نسبت داده شده است، ولی دلیل موثقی بر این ادعا وجود ندارد.
- ۴- «رسالة يعلم منها اختبارات الايام النحسة و الجيدة»: این رساله در ۱۲ ورق به شماره ۱۰۰۴۲ در کتابخانه ظاهریه دمشق ثبت و به امام صادق علیه السلام منسوب کرده‌اند ولی دانشمندان شیعه آن را منسوب به امام نمی‌دانند (ضیایی، ۱۳۷۱).
- ۵- مجموعه‌ای به شماره ۳۸۰۰ که دارای رقم (۴۱۸ق.) است.

تأثیر جنگ داخلی سوریه بر نسخه‌های خطی و مراکز فرهنگی سوریه

کتابخانه ملی سوریه (مکتبه اسد) در پی وقوع انفجار تروریستی در نزدیکی آن تخریب شده، و بخش‌هایی از آن، که میراث گرانبها و گنجینه ارزشمند این کشور است، مورد تهدید قرار گرفت. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در نامه‌ای با توجه به موافقت‌نامه فی مابین، آمادگی خویش را جهت حفاظت از نسخه‌های خطی و اسناد تاریخی کتابخانه ملی سوریه و سایر کتابخانه‌های این کشور و نیز ارائه تجارب در زمینه مرمت نسخه‌ها و ترمیم آسیب‌های وارده به کتاب‌های نفیس آن را اعلام کرد (بازدید رایزن فرهنگی ایران از کتابخانه ...، ۱۳۹۱).

مأمون عبدالکریم (۱۳۹۲) مدیر آثار باستانی و فرهنگی سوریه بیان می‌کند: «در سوریه ۱۰ هزار اثر و بنای تاریخی و ۴۹ موزه وجود دارد که با آغاز جنگ بسیاری از آثار و بناهای تاریخی و موزه‌ها توسط شورشیان ویران شده است. از آثار تاریخی سوریه که تخریب شده می‌توان به: مسجد اموی در شهر حلب، بازار قدیمی و تاریخی حلب، پایتخت قدیمی و سه هزار ساله ماری در دیر الزور، قلعه الحصن در شهر حمص، قلعه باب‌المضیق در شهر افامیا، شهر قدیمی حلب و جامع‌العمری در شهر درعا که آسیب‌های جدی دیده‌اند، می‌توان اشاره داشت».

از مراکزی که در جنگ و اختلافات سوریه از بین رفت، می‌توان به تخریب یکی از قدیمی‌ترین کنیسه‌های یهودیان در محله «جویر» دمشق اشاره کرد که در آن ده‌ها نسخه خطی و اشیای باستانی تخریب و غارت شد (تخریب و غارت ...، ۱۳۹۲) و همین‌طور سرقت و فروش نسخه‌های خطی و قرآن‌های نفیس خطی که در مساجد تاریخی و کتابخانه‌های سوریه نگهداری می‌شد، که در پی درگیری میان دولت سوریه و شورشیان این کشور، بسیاری از مساجد و کتابخانه‌ها ویران شد و سارقان دست‌نوشته‌های گران‌بهای این اماکن را به سرقت بردند، سپس آن‌ها را به کشورهای دیگر از جمله ترکیه فرستادند، که در میان آن‌ها اسنادی از دوران بنی‌امیه، عباسی، سلجوقیان و عثمانی وجود داشته است (فروش نسخ قرآنی سرقت‌شده ...، ۱۳۹۲).

نتیجه‌گیری و ضرورت تشکیل اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی

یکی از مهم‌ترین سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی، یونسکو است. یونسکو یکی از بخش‌های تخصصی سازمان ملل است که هدف آن کمک به صلح جهانی از طریق ترویج تشریح مساعی میان ملل در تعلیم و تربیت، علوم و فرهنگ؛ و نیز تقویت احترام جهانی به عدالت، حاکمیت قانون، حقوق بشر، و آزادی‌های اساسی است که به موجب منشور ملل متحد برای مردم جهان بدون تمایز نژادی، جنسیتی، زبانی، یا دینی مورد تأیید قرار گرفته است. در حوزه فرهنگ، فعالیت‌های یونسکو متوجه حفاظت از میراث فرهنگی جهانی و ارتقای علاقه بین‌المللی به حفاظت از آثار فرهنگی است. مبارزه با سرقت آثار هنری و فرهنگی از دیگر فعالیت‌های یونسکو بوده و انعقاد پیمان منع تجارت غیر قانونی اموال فرهنگی در ۱۹۷۰ م. نخستین قدم برای جلوگیری از سرقت آثار فرهنگی به‌شمار می‌رود (موسوی چلک، ۱۳۸۵، ص ۱۸۹۹-۱۹۰۰). این سازمان در خصوص میراث فرهنگی سوریه پیامی منتشر کرده است.

فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات کتابداری (ایفلا) از دیگر سازمان‌های بین‌المللی است. یکی از شش یا پنج برنامه اصلی این سازمان بین‌المللی در حوزه کتابداری، برنامه حفاظت مواد کتابخانه‌ای (پی.ای.سی.) و میراث فرهنگی بشری در کتابخانه‌ها و آرشیوهاست (نوذری، ۱۳۸۱، ص ۴۲۶؛ هنری، ۱۳۸۱، ص ۴۲۶)؛ این سازمان بین‌المللی تاکنون هیچ اقدامی در خصوص میراث فرهنگی و کتابخانه‌های سوریه انجام نداده است.

با این اوصاف، هر چند یونسکو با انتشار پیامی نسبت به تأثیر اوضاع سوریه بر آثار فرهنگی هشدار داده، اما اقدامی عملی صورت نگرفته است. پس باید چاره‌ای دیگر اندیشه شود؛ به‌ویژه برای حفظ نسخه‌های خطی اسلامی باید تشکلی اسلامی شکل بگیرد تا شاید دغدغه‌های اعتقادی و دینی بتواند تا حدودی به حل بحران کمک کند.

بیش از یک و نیم میلیون نسخه خطی اسلامی شناسایی و فهرست شده در جهان وجود دارد (کسای، ۱۳۸۳، ص ۱۳۶). هم‌چنین با یک بررسی اجمالی متوجه می‌شویم بیش از دو سوم نسخه‌های خطی اسلامی در کشورهای اسلامی قرار دارد. از طرفی متقی (۱۳۹۲) معتقد است ظرفیت‌های علمی-تراثی [اسلامی] در سطح کتابخانه‌های جهان، از هر لحاظ، بسیار گسترده‌تر و غنی‌تر از داده‌هایی است که تاکنون گزارشی از آن‌ها منتشر شده است. آگاهی از این داده‌ها و تبادل اطلاعات، نیازمند اطلاع‌رسانی، ارتباط، همفکری و همکاری بین مجموعه‌های دارای نسخ خطی اسلامی است. اینها مؤلفه‌هایی هستند که سخت مورد نیاز جامعه جهانی پژوهش هست و تشکیل یک نهاد بین‌المللی، همانند ایفلا، کاملیس و یا افلا با عضویت کتابخانه‌های کشورهایی است که دارای نسخ خطی اسلامی هستند، ضرورتی اجتناب

1. Preservation And Conservation Core Program (PAC)

۲. افلا: اتحادیه کتابخانه‌ها و آرشیوهای

ملی کشورهای عضو (EFLA: Eco Federation of Libraries

and Archives) است که با هدف

توسعه فعالیت‌های علمی-پژوهشی،

آموزشی و فرهنگی در پنج محور: (۱)

ایجاد پایگاه اطلاع‌رسانی مشترک، (۲)

تکمیل فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی

منابع، (۳) حفاظت، نگهداری و مرمت

منابع، (۴) تنظیم استانداردها و

سازمان‌دهی منابع، (۵) توسعه آموزش

و پژوهش‌های کتابداری، در سال

۱۳۸۷ تصویب و تأسیس شد، و تحت

نظارت و وابسته به مؤسسه فرهنگی

اکو به فعالیت می‌پردازد (نجفقلی‌نژاد

ورجوی، صادق‌زاده و ایقان، حسن‌زاده،

۱۳۹۷، ص ۲۰۳).

ناپذیر است تا ابزار لازم جهت حفظ و حراست از نسخه‌های خطی اسلامی که در معرض خطر و نابودی هستند، فراهم آید.

کتابخانه‌های ایران به‌عنوان پیشنهاددهنده تشکیل این سازمان که دارنده بزرگترین مجموعه تراثی هستند، می‌توانند دفتر اصلی این سازمان را در یکی از شهرهای قم، تهران و یا مشهد که سهم مهمی در حفظ نسخه‌های خطی دارند، تعریف کنند و دفاتر منطقه‌ای آن را در کشورهای مهم در این حوزه از جمله ترکیه، مصر، هند، عراق و ... دایر کرد. برای تحقق این امر شایسته است مسئولان و مدیران کتابخانه‌های بزرگ دارای نسخ خطی در کشور، از جمله آستان قدس رضوی، آیت‌الله‌العظمی مرعشی، ملی، مجلس شورای اسلامی، دانشگاه تهران، ملک، وزیری، گلپایگانی، مرکزی (ملی) تبریز و ... با اندیشیدن تمهیداتی، مقدمات تشکیل یک اجلاس جهانی به‌منظور ایجاد یک نهاد بین‌المللی برای تصمیم‌گیری‌های بین‌المللی درباره نسخه‌های خطی اسلامی را پیگیری کنند.

امید می‌رود با تأسیس چنین سازمانی بتوان علاوه بر حفاظت از ذخائر نسخ خطی اسلامی موجود در جهان، در زمینه ۱- فهرست‌نگاری نسخ خطی اسلامی به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی، اردو، کردی و مانند آن‌ها، ۲- اشتراک‌گذاری داده‌های تراثی، ۳- کنسرسیوم محتوای موارث کهن، ۴- رقمی‌سازی و ارتباطات کتابخانه‌ای، تصمیماتی جدی گرفت. تردیدی نیست که یکی از راه‌کارهای منطقی و اصولی برای حفظ میراث اسلامی در عرصه جهانی، تشکیل همین نوع سازمان‌های بین‌المللی است و از آنجا که ایران دارای ذخائر سرشار و عظیم تراثی می‌باشد، امید است نقش پررنگ‌تری را در عرصه بین‌الملل در فرایند نسخ‌های خطی اسلامی ایفا نماید (متقی، ۱۳۹۰).

منابع:

- آشنایی با کتابخانه ملی سوریه (۱۳۸۵). [گزارش از]: رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - دمشق. پیام بهارستان، ش ۶۷ دی، ص ۲۱.
- بازدید رایزن فرهنگی ایران از کتابخانه ملی سوریه و دیدار با رئیس کتابخانه (۱۳۹۱/۰۷/۲۰). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۱۰ از وبگاه: www.damascus.icro.ir].
- تخریب و غارت یکی از قدیمی‌ترین کنبسه‌های جهان در دمشق (۱۳۹۲/۱/۸). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۱۲ از وبگاه: www.shia-news.com].
- حسینی، محمد (۱۳۷۵). جزایری در: *دانشنامه جهان اسلام* (جلد؟). تهران: بنیاد دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۵.
- خجسته، مینا (۱۳۷۵). گزارشی از بازدید کتابخانه‌های سوریه. *فصلنامه تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، دوره ۶، ش ۳ و ۴ (پیاپی ۲۲ و ۲۳)، ص ۹۹-۱۰۱.

- روحانی‌صدر، حسین (۱۳۸۳). کتابخانه ملی دمشق. فصلنامه کتاب، دوره ۱۵، ش ۳ (پیاپی ۵۹)، ص ۱۹۱-۱۹۲.
- شکویی، علی (۱۳۶۲). کتابخانه‌های جهان اسلام. مجله دانشکده ادبیات و علوم اسلامی تبریز، ش ۱۲۷.
- شهر حلب تماشاگاه تاریخ تمدن پرشکوه اسلامی (۱۳۸۵/۰۱/۰۸). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۱۰ از وبگاه: www.damascus.icro.ir].
- ضیایی، علی‌اکبر (۱۳۷۱). معرفی برخی آثار منسوب به امام صادق (ع). کیهان اندیشه، ش ۴۶.
- فروش نسخ قرآنی سرقت‌شده از مساجد سوریه در بازار سیاه ترکیه (۱۳۹۲/۰۳/۱۱). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۹ از وبگاه: www.shia-news.com].
- کتابخانه ملی اسد، چشم و چراغ فرهنگ سوریه (۱۳۸۹/۱۱/۱۴). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۹ از وبگاه: www.taghribnews.com].
- کسائی، سیدعلی (۱۳۸۳). نسخه‌های خطی اسلامی در جهان. فصلنامه کتاب، دوره ۱۵، ش ۱ (پیاپی ۵۷)، ص ۱۳۶-۱۴۴.
- مأمون عبدالکریم (۱۳۹۲/۰۴/۰۹). تروریست‌ها یک میلیارد دلار به میراث‌فرهنگی سوریه خسارت وارد کردند. [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۹ از وبگاه: www.irna.com].
- متقی، حسین (۱۳۹۲). اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی؛ بایسته‌ای اجتناب‌ناپذیر. [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۷/۹ از وبگاه: <http://manuscripts.ir>].
- موسوی چلک، افشین (۱۳۸۵). یونسکو. در: دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد ۲). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ص ۱۹۹-۱۹۰.
- میراث جهانی یونسکو در سوریه تخریب شد (۱۳۹۲/۰۲/۱۵). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۰۵ از وبگاه: www.isna.ir].
- نجفقلی‌نژاد ورجوی، اعظم؛ صادق‌زاده وایقان، علی؛ حسن‌زاده، محمد (۱۳۹۷). همکاری منطقه‌ای بر بستر مشترکات فرهنگی (همکاری کتابخانه‌های ملی کشورهای عضو اکو). تهران: موسسه فرهنگی اکو؛ سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی.
- نودزی، سودابه (۱۳۸۱). برنامه حفظ و نگهداری. در: دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد ۱). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ص ۴۸۲-۴۸۳.
- نیازی، سیمین (۱۳۸۵). سوریه، کتابخانه‌های در: دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد ۲). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ص ۱۰۸۸-۱۰۸۹.
- هنری، کارول (۱۳۸۱). بی‌فلا. ترجمه نرگس نشاط در: دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد ۱). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ص ۴۲۴-۴۲۶.

